

Радомир Ј. Поповић

UDK:32:929 Обреновић Ј.

ЈЕВРЕМ

Трагичан је био животни пут Јеврема Обреновића, као што је велом трагике била обавијена судбина династије Обреновић. Његов лични, али и династички усуд наследили су потомци, српски владари, унук Милан и прунук Александар, са којим се угасила лоза Обреновића. Јевремов живот протекао је у сенци старијег и утицајнијег брата Милоша. Уживао је у власти од брата датој, покушавао да пронађе свој лични и политички пут, да би доживео пад који је био стромоглавији од успона. Потом следи кајање, странствовање и напокон смрт у туђини.

О Јеврему Обреновићу савременици и историчари писали су различito. Савременици, углавном лично, са симпатијом, разумевањем или индигнацијом. Историчари објективно и с обиљем чињеница из његовог живота. У први план је истицано његово залагање за напредак просвете и културе, нарочито у Шапцу, где је око себе свијао круг учених људи. Нико, међутим, није успевао да проникне у танане унутрашње пориве који су га водили кроз живот и о којима се, ево двеста година од његовог активног укључивања у јавне послове Србије, може судити само на основу његових дела. Јер Јевремова преписка, некада чувана у Државној архиви Краљевине Србије, уништена је у вихору Првог светског рата. Заслуге династије Обреновић омаловажаване су од супарничке династије, а касније и од идеолошки искључивог и према српској традицији непријатељског режима. Ипак, преостали писани и материјални остаци довољни су да о Јеврему Обреновићу, као личности и политичару, размишљамо, оцењујемо и судимо.

У односу између млађег брата Јеврема и старијег Милоша има нечег архетипског. „Откако је света и вeka постоје, и непрестано се поново ређају и обнављају у свету – два брата супарника. Један је од њих старији, мудрији, јачи, ближи свету и стварном животу и свему оном што већину људи везује и покреће, човек ком све полази за руком, који у сваком часу зна шта треба а шта не треба учинити, шта се може а шта не може тражити од других и од себе. Други је сушта противност његова. Човек кратка века, зле среће и погрешног првог корака, човек чије

тежње стално иду мимо оно што треба и изнад оног што се може“ (Иво Андрић, *Проклета авлија*).

Имајући у виду оскудне податке о Јевремовом животу до 1813. године и нешто садржајније чињенице о Милошевом успону за време Првог српског устанка, видимо да је тада Јеврему у кући Обреновића био одређен пут. Док је Милошев, Јованов и Јевремов полубррат и заштигиник Милан Обреновић „господовао“, Милош „војводовао“, Јеврем се описмењавао. Он је као младић од 16-17 година, дакле 1806/7. године „књигу учио“ у кући Николе Милићевића Луњевице, а учитељ му је био Михаило Ресничанин. У пословним односима Обреновића и Луњевица, земљака и трговачких компањона, треба тражити почетак везе између Јеврема и Шапца. Наиме, трговци стоком из Рудничке нахије пре Првог српског устанка извозили су стоку у Аустрију преко шабачке скеле. Назнака њихових трговачких активности видљива је у *Протоколу шабачког магистрата*, том ванредно важном историјском извору за раздобље од 1808. до 1812. године, у којем су поменути руднички трговци, али и Јован Обреновић. Јевремово описмењавање у дому Луњевица, дакле, треба посматрати у контексту даљег развоја породичног посла. Јеврем се школује у младићком добу, али и у време када се у тек ослобођеној Србији отварају школе, ангажују приватни учитељи, чега није било у младости његове старије браће. Узајамна веза Обреновића и Луњевица може се пратити кроз читав 19. век: од Јевремовог боравка у шабачком конаку Луњевица (1816-1824) до Мајског преврата 1903. године, када су трагично настрадали Јевремов праунук Александар и Николина унука Драга.

Премда елементарна, Јевремова писменост постала је она међа која га је одвајала од браће Милоша и Јована. Колико је била дубока разлика између описмењеног Јеврема и неписменог Милоша најбоље се видело у васпитавању деце. Док се Милош крајње небрижљиво односио према школовању својих синова, кнежевића Милана и Михаила, који су у детињству били под снажним утицајем неотесаних кнежевих момака и слугу, дотле се Јеврем старао да својој деци пружи најбоље образовање.

Уместо сабље и кубуре с којима је Милош тако успешно руковао у Првом и другом српском устанку и захваљујући којима је стекао славу, Јеврем се није истакао на бојном пољу. У време слома Првог српског устанка требало је да брани ужичку тврђаву са војводом Алексом Поповићем, али су се брањиоци разбежали којекуда, а он, кући, у Рудничку нахију. Уочи другог српског устанка, када је имао двадесет пет година, није потенцијални устаник и ратник, већ трговац. Брат Милош га је по-

слао на остружничку скелу с целепом волова како би њиховом продајом прибавио новац за куповину оружја и муниције. Турци су Јеврема ухапсили и затворили у мемљиви и влажни затвор у кулу Небојша у којој је тамновао до јесени 1815. године. Уместо проливене крви, Јеврем је у устаницима на олтар отаџбине положио здравље које му је отада било трајно нарушено.

У сагледавању Јевремовог јавног ангажмана и позиционирања у хијерархији моћи очигледно је да је његов управитељски и политички положај у потпуности зависио од воље старијег брата, кнеза Милоша. У годинама после завршетка Другог српског устанка против „књаза сербскаго“ ређале су се буне, завере, оспоравање предводништва и оптужбе за сарадњу са Турцима. Управо тада кнез Милош се суворо обрачунао са свима онима коју су доводили у питање његову владарску позицију: са архимандритом Мелентијем Никшићем, Петром Николајевићем Молером, кнезом Симом Марковићем, некадашњим фрајкорским капетаном Радичем Петровићем, а врхунац је било Карађорђево убиство у лето 1817. године. Сви кнезови, бивше војводе и буљукбаше на чију је лојалност Милош барем и посумњао, а некмоли се уверио, били би у најбољем случају смењени, као што се у лето 1816. десило с оборкнезом Кнежине Мачве, Симом Катићем Прекодринцем. Милош је постојећу турску административну поделу Београдског пашалука прилагодио сопственим владарским потребама (на дванаест нахија простирала се његова власт до 1832/33.). Столовао је у средишту земље, далеко од Турака, најпре у Рудничкој нахији потом у Крагујевцу, док је у Београду, најважнијој вароши пашалука, имао своје представнике који су комуницирали са пашом. Крила његове власти била су браћа: Јеврем на северозападу и Јован (старешина Пожаревачке нахије) на североистоку земље. Јеврем је 1816. постављен за оборкнеза Шабачке нахије, а 1819. године придodata му је на управу Ваљевска нахија. Постављајући га на ту дужност Милош му је уручио „настављеније“ у којем је истисао његову „решеност“, „приврженост“, „способност“ и уверење да ће Ваљевску као што је Шабачку нахију „у равни добри порјадок“ поставити. Тако је брат Јеврем постао привилеговани вазал свог брата и владара Милоша. Поред тога, Јевремовим постављењем умањиван је утицај тадашњих истакнутих народних старешина у Шабачкој и Ваљевској нахији кнеза Илије из Грушића и проте Матије из Бранковине, а власт је на тај начин централизована. Јеврему је и касније, до политичког разлаза, Милош до-дельивао привилеговану управу, почести и титуле. Јеврем је у новембру 1831. постављен за губернатора београдске вароши и нахије. У Србији

деветнаестог века нико више није понео ту звучну руску титулу. Према Милошевом наређењу сви органи власти у Вароши београдској и Београдској нахији (полицијски, судски и „економички“) стављени су под непосредну Јевремову власт. Врхунац милости и поверења Милош је исказао 1835. када је брату Јеврему најпре доделио чин генерал-мајора, а потом га овластио за свог заступника у земљи за време посете Цариграду (јул-новембар 1835).

Чини се да је представа о Јеврему као просвећеном провинцијском намеснику засенила његову стварну старешинску улогу, улогу човека који се бескомпромисно обрачунавао с политичким противницима зарад очувања режима. Симбол његове изузетне власти била је сабља коју су једино кнежева браћа могли јавно да носе. За време Ђакове буне 1825. та почаст, због заслуга у гашењу побуне, додељена је Томи Вучићу Перешићу. Јеврем је био задужен да убира порез, харач, спроводи кулук и сузбија хајдучију (нарочито у првим годинама после Другог српског устанка). Полуга његове власти у Шабачкој нахији био је сувори кнежински старешина Мачве и Поцерине Марко Штитарац, чија је бестијалност ушла у народно предање. Јеврем је активно учествовао у гашењу буна које су против Милошевог самовлашћа и тешког економског стања покретане у трећој деценији 19. века: Абдулиној (1821), Ђаковој (1825) и Чарапићевој (1826) буни. У Ђаковој буни која је у јануару и фебруару 1825. захватила Смедеревску и Пожаревачку нахију народна војска из Шабачке и Ваљевске нахије под Јевремовом командом, понашала се попут турских тефтиша. Јеврем је „судио“ Ђаку и осталим ухваћеним учесницима буне. Један мемоарист наводи да је Јеврем био толико киван на житеље Пожаревца да је хтео да својој војсци дозволи пљачку вароши, у чему га је спречио брат Јован. Исту одлучност у обрачунау са побуњеницима Јеврем је исказао у гашењу Чарапићеве буне. Дакле, суворост, тако својствена људима тога доба, није била страна Јеврему.

У спровођењу власти Јеврем је без сумње имао више слободе у односу на остале старешине у Србији. Међутим, у аутократском систему владавине какав је успоставио кнез Милош, мало је, ипак, било могућности за вођење аутономне политике, каква се приписује Јеврему у Шабачкој и Ваљевској нахији. Пре ће бити да је Јеврем, као кнежев брат ревносније од других спроводио наредбе. На пример, Јеврему се приписује ушоравање мачванских села. У изворима постоје подаци који наводе да закључак да је тим процесом руководио кнез Милош који је још у пролеће 1820. године наредио „да се сваки у село из шуме дигне“. Кнез је путописцу Пирху 1829. године казивао да намерава, чим наступи

сигурније време да нареди „да сељаци станују у селим сашореним“. То, сигурније, време настало је 1830. године када је Србија постала аутономна провинција Османског царства. Јеврем је из Шапца априла 1830. писао Милошу да је „по милистивјешем налогу Вашега Сијатељства“ сазвао скupштину Нахије шабачке на којој је народним представницима наредио „да у шор излазе“. Недељу дана касније Јеврем је извештавао Милоша да се „од шорења пак није се ни престајало, а сад пак опет сам пооштрио да неотложно у шорове излазе“. Упркос малом броју писаних трагова о ушоровању мачванских села, у целом том послу било је мање добровољности, а више репресије.

Власт је Јеврему, као већини у Милошевој служби, омогућила да стекне богатство. Њему, као кнежевом брату, веће од других. Јеврем је трговац стоком, Јеврем задржава код себе разлику од прикупљеног пореза и суме коју је дужан да преда у кнежеву/народну касу; Јеврем користи народ као кулучаре на свом имању; Јеврем је од 1829. закупац шабачке мукаде У миру, народ против Милошеве самовоље и привилегија његове браће гунђа и у бунама тражи њихове главе. Тако су побуњеници у Чарапићевој буни 1826. године Милошеву главу уценили на 50.000 дуката, а Јованову и Јевремову на 5.000 дуката.

Власт, богатство и извесно образовање омогућили су Јеврему удобан живот. Конак господара Јеврема у Шапцу, завршен 1824. године, једна је од најрепрезентативнијих грађевина у Србији тог доба. Здање је грађено у тзв. „балканском стилу“, с канцеларијама и службеним просторијама у приземљу и породичним одајама на спрату. Та грађевина, колосално сведочанство Јевремове власти, нихилистички је срушена 1906. године.

Ако је у нечemu велики, Јеврем је велики као мецена. Његова свест о значају школа, писмености и учених људи била је искрена. Своје дукате и гроше трошио је на књиге, школе и учене људе. По ондашњем добром обичају, Јеврем је чест претплатник српских књига које су штампане у Пешти и Бечу, а од тридесетих година у Београду. Са братом Милошем један је од првих добротвора Матице српске, која је основана у Пешти 1826. године. Први уредник Матичиног *Летописа Ђорђе Магарашевић* у августу 1827. године затекао је Јеврема у шабачком конаку како чита роман Милована Видаковића *Касија царица или травезиран Октавијан*. Захваљујући Јеврему највише претплатника на Летопис 1830. године из Србије, било је из Шапца. Кроз Јевремов конак прошли су многи учени Срби из Аустрије који су уточиште, службу и ухлебљење тражили у Србији. Навешћемо Димитрија Давидовића, Цветка Рајовића, Јована Сте-

јића, дакле личности које су оставиле снажан печат у политичкој и културној историји Србије прве половине 19. века. Јеврем се према њима односио као домаћин, послодавац и добротвор. Па, ипак, већина њих је, после извесног времена прелазила под Милошево надлештво (Алекса Поповски, Јован Стејић, Цветко Рајовић...) што је прилог Јевремове потчињености старијем брату.

Треба рећи и то да је Шабац двадесетих година 19. века био природно одредиште за Србе из прека, јер су преласком Саве код Шапца избегавали „стоглаву“ аустријску шпијунску мрежу у Земуну и Београду, те подозрење Турака у београдској вароши. Када је Србија стекла аутономију 1830. године, а што се подудара са Јевремовим преласком у Београд, та варош је преузела од Шапца примат у култури. Јеврем је ставом према ученим људима и просвети давао немерљив допринос просвећивању Србије. Сопственим новчаним средствима финансирао је рад основних школа у Шапцу и Богатићу. Богатићка школа је средином двадесетих година највећа сеоска школа у Србији са око стотину ђака. Јеврем је у Шапцу основао „шпитаљ“ (болницу) са две собе и омогућио је Јовану Миоковићу, свом бившем секретару, да у шабачкој вароши држи апотеку. Јевремово меценство саобразно је Милошевом задужбинарству. Наиме, кнез Милош је, што је мало познато, један од највећих задужбинара међу Србима. Његове, грађевински невелике задужбине биле су у функцији државне обнове, па је до 1839. године подигнуто или обновљено око четири стотине цркава. Педесетак цркава су његове личне задужбине, посвећене св. Николи-крсној слави Обреновића. Осим тога, Милош је био и мецена. Новчаним прилозима подржавао је књижевни рад Вука Караџића, Милована Видаковића, С. М. Сарајлије, Лукијана Мушицког и других писаца и уметника.

За разлику од браће, Јеврем је био узоран породичан човек. Век је проживео само са једном женом - Томанијом. Она је била кћерка војводе поцерског Антонија Богићевића. Рођена је у Јаребицама 1796, а умрла је у Београду 1881. године. Јеврем ју је упознао на кленачкој скели 1816. када се враћала из избеглиштва и исте године њоме се оженио. Имали су деветоро деце: Јелку (1818-1844), Симку (1818-1838), Анку (1821-1868), Алексија (1822-1826), Љубицу (1823-1824), Николу (1824), Јекатерину (1826-1848), Стану (1828-1842) и Милоша (1829-1861). Иако бројан, пород им није био дуговечан. Јеврема су надживели кћи Анка и син Милош, док је Томанија сахранила сву своју децу. Томанија је снажно утицала на супруга. Конаке у Шапцу и Београду скоројевићевски је уредила по „јевропејски“ и истицала се у увођењу новотарија у свакод-

невни живот. Чувени „први клавир у Србији“ пренет је у њихов шабачки конак. У настојању да својој деци пруже најбоље образовање у Аустрији су ангажовани учитељи: брачни пар Тирол и музичар Јосиф Шлезингер. Томанијине властољубиве тежње постале су очигледне за време друге владе кнеза Михаила (1860-1868). Тада она и ћерка Анка дозвољавају да се развије противприродна симпатија између унуке Катарине Константиновић и кнеза Михаила. У атентату на кнеза Михаила 1868. пред њом је погинула кћи Анка, па је „баба Томанија“ дочекала да јој унук Милан постане кнез Србије. Томанија је тридесетих година, сасвим сигурно, утицала на поједине Јевремове одлуке када су разлике између чланова фамилије Обреновић избиле на видело. Најочигледнија разлика била је између Јевремовог расипништва и Милошевог тврдичлuka. Томанија је из прикрајка посматрала јетрвине брачне невоље. Као родитељи и Милош и Јеврем су хтели да пронађу добре прилике за удају својих ћерки. Милош је Петрију и Савку удао за богате племиће, Србе, из Аустрије. И Јеврем је своје ћерке удао за богате и угледне пречане: Јелку за Константина Хадију, Симку за Јована Германа. Спор између браће настао је 1836/37. године по питању удаје Јевремове ћерке Анке за аустријског конзула у Србији Антуна Михановића. Тој удаји одлучно се супротставио Милош, који је код бечког двора издејствовао да се Михановић повуче из Србије.

Без личне харизме и упоришта у народу, с ореолом мецене и љубитеља „књижевства“, Јеврем је тридесетих година непромиšљено стао у ред политичких противника свога брата. Јевремов опозициони став представљало је мешавину потиснутих фрустрација млађег брата и ма-гловитих представа о просвећеној владавини коју је стекао читајући књиге и дружећи се са ученим људима. Јеврему је сметало Милошево уплитање у његове породичне односе, али и одсуство личне и имовинске сигурности у Србији. Није могао докучити да је устајући против Милоша секao грану на којој је седео. Милошеви политички противници расирених руку примили су Јеврема у своје коло. Њима је Јеврем добро дошао, баш као што је и кнегиња Љубица једно време била на њиховој страни, да говоре народу да је против Милоша устала његова породица. Јевремово трогодишње активно опозиционо деловање завршило се Милошевим прогонством из Србије у јуну 1839. године. Постао је члан намесништва у којем је био у мањини. На такозваној јунској скупштини у Београду 1839. острашћени „народни посланици“, Милошеви противници, гласно су извикивали да у својој средини неће да трпе „змијче од змије“, алудирајући на Милоша и његове синове. Истог дана када је

Милош напустио земљу, Јеврем се жестоко сукобио са Томом Вучићем Перишићем. Моћни Вучић и његове присталице „вучићевци“ имали су иницијативу над његовим приврженицима „јевремовцима“. Вучићевци су већ у јесен 1839. хтели да протерају Обреновиће из Србије, па су тада учинили први корак у довођењу на престо Карађорђевог сина. Јеврему је било јасно да мора да поднесе жртву зарад очувања династије. Као председник Савета и „чика Јеврем“ безрезервно је подржао синовца кнеза Михаила. Ипак, Јеврем без Милошеве моћне заштите није био способан да сачува ни себе ни династију. У Вучићевој буни 1842. године Обреновићи су претерани из Србије. Јеврем је умро је на свом имању Манасија у Влашкој 1856. године. Његови посмртни остаци касније су пренети у манастир Раковицу крај Београда.

Данашња представа о Јеврему као културтрегру настала је у другој половини 19. века за време владавине Јевремовог унука Милана и праунка Александра. У то време у окружном начелству у Шапцу службовао је Панта Луњевица, син Николин, отац Драгин. Идеја да се у Шапцу 1899. оснује „Позориште Господар Јеврема“ и „Дом Господар Јеврема“ није реализована. Но, то је тема за посебно истраживање и нову причу о Јеврему.

Текст је написан на основу следећих извора и литературе:

- Даница Дојчиловић, *Јеврем Обреновић*, Годишњак Међуопштинског историјског архива у Шапцу 22, Шабац 1988, 183-274;
- Дневник Николе Крстића, *Јавни живот II 1. јануар 1868-31. децембар 1876*, Београд 2006, 29, 30, 46-47, 78, 121, 132, 165, 174, 197, 198, 203, 205, 210;
- Јасмина Милановић, *Томанија Обреновић и Никола Крстић*, Српске студије 2 (2011), 117-123;
- Милан Ђ. Милићевић, *Поменик знаменитих људи у српскога народа новијега доба*, Београд 1888, 460-461;
- Небојша Јовановић, *Јеврем Обреновић-скица једне политичке каријере*, Историјски часопис L (2003), 99-130;
- Радомир Ј. Поповић, *Тома Вучић Перишић*, Београд 2004;
- Тихомир Ђорђевић *Архивска грађа за насеља у Србији у време прве владе кнеза Милоша (1815-1839)*, Београд 1926, 342-343. Шабац у прошлости 3, Шабац 1980, 405-427.

Биографија

Рођен 1969. године. Студије историје на Филозофском факултету у Београду завршио 1995. дипломским радом Подрињске војводе. Магистрирао 2003. радом Тома Вучић-Перишић, а докторску дисертацију Аврам Петронијевић одбранио 2009. Радио у Архиву САНУ. У Историјском институту ради од 2001. године.

Област истраживања: политичка и друштвена историја Србије прве половине 19. века; историја села.

Језици: руски и енглески.

Библиографија:

Монографије:

Основна школа у Бадовинцима 1843-1998. - Бадовинци : Основна школа "Вук Караџић", 1998. – 231 стр.

Тома Вучић Перишић. - Београд : Историјски институт : Службени гласник, 2003. – 349 стр.

Живот и прикљученија Карађорђа : о рођењу, животу, својствима душевним и тјелесним и прикљученијима Ђорђа Петровића, Црног Ђорђа (Кара Ђорђа) / Лазар Арсенијевић Баталака ; приредио Р. Ј. Поповић. - Београд : Завод за уџбенике и наставна средства, 2004. - 163 стр., XII листова с таблама.

Протокол и регистар Шабачког магистратата од 1808. до 1812. године / приредио Р. Ј. Поповић. - Београд : Историјски институт, 2010. - 336 стр.

Аврам Петронијевић 1791-1852. - Београд : Фреска, 2012. - 322 стр.

Харакчи тефтер Капетаније Мачве из 1831. године / приредио и предговор написао Р. Ј. Поповић. – Београд : Историјски институт, 2014. – 360 стр.

Острожничка Основна школа „Карађорђе“ 1805-2015. – Острожница : Основна школа „Карађорђе“, 2015. – 267 стр.